

Др Светлана Стефановић, виша архивисткиња

Архив Југославије

УДК32:929 Ђорђевић К. (047.2)(093.2)

Београд, Република Србија

svetlana.s@arhivyu.rs

Критичко издање историјско-архивске научне грађе

Примљено: 30. октобар 2023.

Одобрено: 1. новембар 2023.

Извештај Кристе Ђорђевић са пута по Холандији, Белгији, Западној Немачкој, Швајцарској и Аустрији

АПСТРАКТУМ: Рад се састоји из два дела. Први део је уводна студија која је настала у циљу олакшавања разумевања културне политике Федеративне Народне Републике Југославије од Трећег пленума Централног комитета Комунистичке партије Југославије одржаног 29. и 30. децембра 1949. године. Други део је приређен извештај који се чува у фонду Савезна комисија за културне везе са иностранством 1953–1971 (АЈ, 559). Документ је 1954. године саставила Кристина Ђорђевић, саветница Комисије за културне везе са иностранством.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: изложба копија фресака, Комисија за културне везе са иностранством, Минхен, Хаг, Утрехт, Брисел, Бон, Диселдорф, Цирих, Шафхаузен, Беч.

Комисију за културне везе са иностранством¹ чинили су председник – песник надреалиста Марко Ристић (1902–1984)², секретар – књижевник Иво Фрол (1908–1995) и чланови. Док је прву двојицу именовало Савезно извршно веће (СИВ), чланове су делегирали републички савети за просвету, науку и културу, те одређене установе и организације. Мандат чланова трајао

-
- 1 Задаци, делокруг и структура Комисије одређени су Уредбом о оснивању Комисије за културне везе са иностранством коју је донело Савезно извршно веће 12. марта 1953, те Статутом Комисије одобреним од СИВ-а 28. априла 1953. године. Архив Југославије (АЈ), Савезна комисија за културне везе са иностранством (559), фасцикла 8, јединица описа 19, Општи извештаји за 1953. годину.
  - 2 Први председник био је Родољуб Чолаковић (1900–1983).

је годину дана.³ Ова специјализована установа, основана 1953. године, проишла је из Савета за науку и културу Владе ФНРЈ, који је до тада водио те послове и чија организација, административни апарат и људство нису могли више да издрже терет обавеза.⁴ Комисија је основана са задатком да доприне упознавању иностране јавности са историјом и културом југословенских народа, односно са достигнућима Југославије у изградњи социјализма. И обрнуто, да упознаје грађане ФНРЈ са културним стремљењима и достигнућима других народа. Комисија је реорганизована више пута. Године 1955. са циљем оперативности, донет је нови статут, према коме је она из својих редова образовала петочлани Управни савет. Он се састајао једном у два месеца, а у његовом саставу налазили су се и председник и секретар. У периоду који нас занима, реорганизација је спроведена још једном, 1956. године. Смањен је број одељења, а у име СИВ-а чланови Комисије били су представници Секретаријата за просвету и културу, Секретаријата за информисање те Државног секретаријата за иностране послове (ДСИП). Према Уредби из 1960. Комисија је била дефинисана као орган друштвеног самоуправљања у области културних, просветних и научних веза са иностранством. Преименована 1967. у савезну, Комисија је укинута 1. октобра 1971. године, када је њене послове преузео Савезни завод за међународну научну, просветно-културну и техничку сарадњу.⁵

Од Трећег пленума ЦК КПЈ одржаног 29. и 30. децембра 1949. и реферата Милована Ђиласа промењен је однос Партије према култури. Наредних година дошло је до напуштања естетике социјалистичког реализма у уметности и чврстих идеолошких оквира у култури успостављених под доми-

3 Представници републичких влада у првом сазиву били су Никола Вучев (Србија), Јосип Лукатела (Хрватска), Лав Модрич (Словенија), Митар Папић (Босна и Херцеговина), Вељко Милатовић (Црна Гора) и Методије Соколовски (Македонија). Своје представнике у Комисији имали су и Српска академија наука и уметности (Милутин Миланковић), Југославенска академија знаности и умјетности (Марко Костренчић), Словенска академија знаности и уметности (Божидар Јакац), Савез књижевника Југославије (Александар Вучо), Савез композитора Југославије (Живојин Здравковић), Савез драмских уметника Југославије (Хуго Клајн) и Савез филмских уметника Југославије (Жорж Скригин). У првом сазиву чланови комисије су и Митра Митровић, Борис Зихерл и Маријан Стилиновић. Иван Хофман, *Савезна комисија за културне везе са иностранством 1953–1971 (1946–1971) установа и њена архивска грађа*, <http://www.arhivistika.edu.rs/clanci/sredivanje-i-obrađa-arhivske-grade/156-iv-n-h-f-n-s-v-znisi-z-ul-urn-v-z-s-in-s-r-ns-v-1953-1971-1946-1971-us-n-v-i-nj-n-thivs-gr-d> (23. 10. 2023). Упореди: Мирослав Перишић, „Велики заокрет 1950: Југославија у трагању за властитим путем. Култура – ослонац, претходница и саставни део спољне политике”, *Писати историју Југославије: Виђење српског фактора*, Београд 2007, 249–250.

4 М. Перишић, „Велики заокрет 1950”, 249.

5 Опширније видети у: И. Хофман, *Савезна комисија за културне везе са иностранством*.

нантним совјетским утицајем.⁶ Крајем јануара 1950. одржано је Саветовање о пропаганди на културно-уметничком пољу у иностранству. Културни продор у свет оцењен је као врло значајан за афирмацију Југославије, нарочито с обзиром на чињеницу да су земље Информбироа покушале да је изолују и на том пољу. Те, 1950 године, у култури, уметности и науци Југославија се почела окретати Западу. Нови приступ културним акцијама у иностранству (у европском оквиру, али и ван њега) подразумевао је познавање културних збивања на Западу, као и инсистирање на стручном мишљењу које је у новом виђењу културне политике требало да добије превласт над идеологијом.⁷ Изложбом *Средњовековне уметности народа Југославије* још је 1950. године у Паризу започело представљање југословенског културног наслеђа на Западу. Изложено је око шестсто квадратних метара копија фресака и пластике из средњовековних манастира (укупно 20 експоната).⁸

У покушајима Комисије да нађе свој модел рада током педесетих година (разграничење надлежности са Националним комитетом Унеска, координација рада са Одељењем за штампу и информације ДСИП, успостављање и неговање сарадње са југословенским дипломатским представништвима у иностранству и страним дипломатским представништвима у Југославији, разграничење ингеренција Савезне комисије и културних институција на републичком нивоу), значајну улогу је одиграла и њена службеница Криста Ђорђевић.

Христина Криста Ђорђевић (1892–1981)⁹ налазила се у Комисији на месту саветнице¹⁰ и у њеном делокругу била је координација рада појединих одељења Комисије: за сарадњу са културно-уметничким друштвеним

6 М. Перишић, „Велики заокрет 1950”, 237.

7 Исто, 241–242. Видети и: Миомир Гаталовић, *Дарована слобода. Партија и култура у Србији 1952–1958*, Београд 2010.

8 АЈ, 317-88-125, Закључни реферат о изложби Средњовековне уметности народа Југославије у Паризу 1950, у: Бранка Докњић, Милић Ф. Петровић, Иван Хофман, *Културна политика Југославије 1945–1952*, зборник докумената, књига 2, Београд 2009, 476-490; М. Перишић, „Велики заокрет 1950, 255; М. Гаталовић, *Дарована слобода*, 79.

9 У међуратном периоду потпредседница, па председница Удружења пријатеља уметности „Цвијета Зузорић” (осн. 1922). По налогу Комунистичке партије Југославије од друге половине тридесетих до одласка у партизане (1943) обављала разне конспиративне послове. После Другог светског рата чланица је Централног одбора, односно Извршног одбора Централног одбора ЛЦК, службеница Организације уједињених нација за просвету, науку и културу (Унеско), па Савета за науку и културу Владе ФНРЈ. Види: Светлана Стефановић, „Криста Ђорђевић – прилог за биографију”, *Архивска грађа у теорији и пракси*, зборник радова, књига 6, Београд 2023, 583–602.

10 АЈ, 559-8-19, Списак службеника Одбора за културне везе са иностранством; АЈ, 559-8-20, Списак службеника Комисије за културне везе са иностранством у децембру 1954. године

установама у земљи, за изложбе, за музику, за научно-просветни сектор, за информације и пропаганду, за студије и специјализације у иностранству, те одељења за стране држављане.¹¹ Поред тога, бавила се прегледом пословања по земљама и плановима културне размене, сарадњом са страним представништвима у ФНРЈ, парафразирањем депеша, контролом извршења задатака и праћењем стране штампе. Лично је успостављала контакте са појединим установама/министарствима и личностима у иностранству, преговарала о гостовањима истакнутих уметника у Југославији, односно размени студената и гостовањима изложби и слично.¹²

У оквиру службеног путовања, од 25. децембра 1953. до 28. јануара 1954, посетила је Холандију, Белгију, Савезну Републику Немачку, Швајцарску и Аустрију. Као представница Комисије за културне везе са иностранством, Ђорђевић је учествовала у припремама за отварање изложбе *Средњовековне уметности народа Југославије* у Централном музеју у Утрехту (2. јануара 1954), односно била је инволвирана у целокупан процес од поставке до израде каталога, у сам чин отварања изложбе и пријем након отварања, те у договор за њено демонтажање и слање за Диселдорф. Договорила је њено гостовање у Минхену и Бриселу. Поред тога, Ђорђевић је преговарала и око размене изложби уопште, концерата и других музичких приредби, гостовања позоришта, предавача и научних радника, лектора, обилазила југословенске стипендисте. По повратку саставила је извештај, интересантан због описа људи и проблема са којима се сусретала, али и предлога и решења која је нудила. Из њега сазнајемо, на пример, да Југославија, осим у Паризу, није имала културне аташее у својим дипломатским представништвима, те да су њихов посао обављали аташеи за штампу као свој споредни задатак, углавном недовољно упознати са проблематиком (културном понудом и потражњом земље у којој су се налазили). Ђорђевић у извештају даје и оцену људи из југословенских дипломатских представништава са којима се сусрела, пре свега процену њихове компетентности и посвећености пословима из области културе. Уз поједине личности наводи опаске из којих се наслућује да тада нису уживали (њено или генерално) поверење из различитих разлога (види нпр. Крајчевић, Прибић).

Извештај је написан писаћом машином, латиничним писмом. Овде је дата скраћена верзија документа, на ћирилици. Извршене су минималне правописне интервенције у тексту. Ауторка је за имена и презимена особа те називе институција местимично користила оригиналну верзију, местимично транскрипцију. Овде је дата транскрибована верзија, уз оригиналну (у углатој

11 АЈ, 559-8-19, Опис радних места, 64–66, Организациона шема и опис послова (радна верзија), 68.

12 АЈ, 559-8-19, Преглед рада по земљама за 1953, 343.

загради или у фусноти). Називи већине институција су преведени (уз навођење оригиналне верзије приликом њеног првог спомињања). Документ носи сигнатуру АЈ, 559-15-53 Културно-просветна сарадња са иностранством 1954.

Извештај са пута по Холандији, Белгији, Западној Немачкој, Швајцарској и Аустрији

25. децембра 1953. године кренула сам из Београда за Холандију. Задржала сам се једну ноћ у Минхену. На станици ме је дочекао конзул друг Осолник¹³, са другарицом, одвели су ме у њихов стан, где смо са другом Осолником размотрили могућности организације изложбе средњовековних фресака у Минхену и друга питања културних веза.

Изложба фресака

Према извештају друга архитекте Игњатовића¹⁴ биле су одређене просторије за изложбу и решено да су просторије Народног музеја [Bayrisches Nationalmuseum] најпогодније иако можда неће моћи све фреске да се изложе. Директор др Јакоб Милер¹⁵. Просторије ће бити слободне од јуна до конца септембра. Директор пристаје да преузме трошкове транспорта од Брисела до Минхена; штампу каталога, плаката и пропаганде.

Тачан датум нисмо тада утврдили, договорено да се јавим из Бона односно Цириха.

Биће образован комитет уметника и познаваоца фресака, који ће организовати изложбу.

Замољен друг Осолник да одмах пошаље план просторија, са тачним размерама изложбене површине и висине зидова.

У току изложбе могу се одржати неколико предавања. Друг Осолник предлаже да на отварање дође професор Стеле¹⁶, који би могао да одржи и предавање, затим да на Народном универзитету [Volkshochschule] одржи јед-

13 Богдан Осолник (1920–2019) конзул у Минхену. Darja Peperko Golob, *Osolnik, Bogdan, Obrazi slovenskih pokrajin*, Mestna knjižnica Kranj, 2020, <https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/osolnik-bogdan-2/> (26. 10. 2023).

14 Богдан Игњатовић (1912–2004), архитекта, аутор више зграда у Београду (некадашње заграде амбасаде СР Немачке, Галерије фресака, Београдског драмског позоришта, Хотела „Славија” итд. Марко Стојановић, „Како ће изгледати нова амбасада СР Немачке у Београду”, *Архитект, гласник Друштва архитеката Ниша* 71–72 (2021), 10.

15 Директор музеја у том периоду (1948–1968) зове се Теодор, а не Јакоб (Theodor Müller, 1905–1996). По занимању историчар уметности.

16 Франце Стеле (1886–1972), историчар уметности, проф. Филозофског факултета у Љубљани. *Франц Стеле*, Српска академија наука и уметности, <https://www.sanu.ac.rs/clan/stele-france/> (1. 11. 2023).

но или два предавања о нашој уметности Дејан Медаковић, асистент Универзитета у Београду, пошто влада добро немачким језиком.

Филм „Живот фресака” треба послати, било би добро да стигне пре отварања изложбе.

Мапа „Сопоћани” се може продавати; ако цена није виша од три марке онда треба послати 200 комада. Сматрам да би требало тражити 4 марке, јер су књиге у Немачкој јако скупе. Вишу цену не би требало тражити.

Друга Осолника сам телефонски известила да се изложба фресака затвара у Брислу маја месеца, али да има предлог и за Лијеж, међутим како је Цирих тражио изложбу за јуни то сам дала коначни датум Минхену крај јула. Према томе изложба фресака ће се одржати у Минхену, август–септембар¹⁷.

Друге изложбе

Замолила сам друга Осолника да потражи као замену за изложбу фресака, избор старих мајстора из минхеншке Пинакотеке. Да се распита за услове. Друг Осолник не верује да би могли добити такву изложбу, вероватно би могли добити сликарство XIX века.

Телефоном у Бон јавио је друг Осолник да у Минхену постоји интересовање за изложбу народне уметности која би се могла приредити 1955. године. Требало би одмах јавити у Минхен, уколико не желимо слање такве изложбе, да друг Осолник не би ангажовао просторије и дао обећања.

Предавачи, лектори и славистичке катедре

На моје питање какви су односи са Прибићем,¹⁸ друг Осолник је одговорио да су нормални, али да убудуће не треба слати књиге директно Прибићу него славистичком семинару у Минхену. Наиме, чуо је да Прибић продаје студентима наше књиге уз врло високу цену. Студенти се тује.

Друг Осолник моли да му се пошаље списак послатих књига Прибићу.

Постављање лектора на славистичким катедрама треба да иде преко Универзитета. Наши слависти нису довољно агилни. Минхен је врло јак у славистици, наши људи би имали користи кад би се више повезали са славистичком катедром Минхена. Друг Осолник нарочито наглашава да се наши слависти повежу са професором Шмаусом¹⁹. Њему је познато држање Шма-

17 Изложба „Mittelalterliche Fresken aus Jugoslawien” 20. јул – август 1954. <https://www.bavariikon.de/object/bav:BSB-BAR-000000000192404> (26. 10. 2023).

18 Никола Прибић (1913–1992), слависта.

19 Alois Schmaus (1901–1970), слависта, лектор на БУ, потпредседник Југословенско-немачког друштва, секретар па директор Немачког научног института у Београду за време Другог светског рата. Ranka Gašić, *Beograd u hodu ka Evropi. Kulturni uticaji Britanije i Nemačke na beogradsku elitu 1918–1941*, Beograd 2005, 31, 57, 60, 159, 202.

уса у Београду за време окупације, али он сада чини много услуга, има добрих веза на Универзитету, сматран је као стручњак за југословенске језике и досада је написао у немачким листовима много чланака о Југославији. Друг Осолник сматра да би професора Шмауса требало позвати на славистички семинар у Загребу, док за професора Брауна из Гетингена²⁰ друг Осолник каже да је веома сумњив и да не би требало прихватати његове предлоге.

Веома незгодну слику дају поједини људи који долазе и сами се нуде на немачким универзитетима за лекторе. Не зна се ко су и на Универзитету немају поверења, обраћају се Конзулату за податке, а Конзулат није обавештен.

У разговору дошли смо до закључка, да је за поједине градове у Немачкој најбоље да славистичке катедре воде преговоре о постављању лектора. Да о преговорима извести Комисију за културне везе а ова, наша претставништва на страни. Никако не дозволити да стране катедре траже личности за лектора као што је случај са Гетингеном. [...]

По Немачкој путује неки Крајчовић²¹ из Загреба и по личним везама држи предавања из економије. Веома слаб економиста, свршио трговачку школу или нешто слично.

Другу Осолнику је јасно да се ником не може забранити да држи предавања, али сматра да ми треба да шаљемо стручњаке и такве предаваче који ће квалитетом онемогућити дилетанте. Требала би Комисија у договору са Социјалистичким савезом да одабере људе који би говорили о нашој стварности, економици, државном уређењу. Можда најприје једно опште предавање па онда циклус предавања из те области. Сем тога на народном универзитету могу се држати популарна предавања о било којој теми. Треба да буде неколико истакнутих имена, а исто тако и млађих људи, стручњака по појединим питањима. Наравно услов је да добро владају немачким језиком.

Р а з н о

[...]

Моја импресија је да су друг Осолник и његови сарадници веома занимљиви, да имају врло много смисла за научне и културне манифестације, да желе на културном пољу да продру и да се истински залажу.

20 Maximilian Braun (1903–1984), слависта, професор универзитета, преводилац и аутор. Максимилијан Браун, *Српска академија наука и уметности*, <https://www.sanu.ac.rs/clan/braun-maximilian/> (24. 10. 2023).

21 Вероватно мисли на Фрању Крајчевића (1903–1980), економисту. Секретар па начелник на Рачунском суду бановине Хрватске (1939–1941), предавач на Економско-комерцијалној високој школи од 1943, на Економском факултету у Загребу од 1945. *Krajevicić, Franjo*, *Hrvatski biografski leksikon*, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=33653> (24. 10. 2023).

Холандија

У Хаг сам стигла 27. децембра ноћу. Нико ме није дочекао, јер шифровани телеграм није дошао као ни онај којим смо јавили да ме Вуксановић са чека. Оба телеграма су стигла тек два дана по мом доласку. Зато кад је нешто хитно не треба слати шифроване телеграме за Хаг и Брисел јер телеграми се шаљу у Лондон, односно Париз а оданде поштом у Хаг и Брисел и то траје 2–3 дана.

Вуксановић је два дана пре мога доласка отпутовао за Југославију. Он је посао добро обавио. Испаковао платна и разместио по салама. Тешкоћа је била што не говори ни један страни језик.

Изложба фресака

Сутрадан по мом доласку одвезао ме је министар Ристић²² у Утрехт да ме упозна са директором Централног музеја госпођицом др Хаутзагер.²³ Одмах смо заједнички прегледали просторије и проверила сам према Игњатовићевом плану расподелу фресака. Углавном све је одговарало, мале измене због простора су извршене. Једино је управа Музеја хтела (опет због простора) да у две посебне дворишне сале изложи фреске из Пећи, Леснова и оне из Словеније и Хрватске. Прихваћене су без отпора моје примедбе, тако да смо у једној сали имали Словенију и Хрватску а у другој српске и македонске фреске.

Врата у просторије су ниска, па су платна морала бити скидана са сајлрамова да би се унела у салу и после поново монтирана, то је дало особљу много посла, радили су и ноћу што није обичај у Холандији. Поред тога био је рад отежан јер на полеђини фресака нису назначени називи него само бројеви сандука у којима су паковане. Госпођица др Хаутзагер тужила се да је то дало особљу много посла и прековременога рада, јер она има свега пет радника. Морам истаћи да су се др Хаутзагер и њени асистенти нарочито др Леви, врло много залагали и радили са одушевљењем. Проматрали су фреске са усхићењем и дивили се изванредно добром копирању, које дочарава зидно сликарство.

Госпођица др Хаутзагер пре него што је прихватила изложбу била је у Лондону на нашој изложби фресака и тек после тога дала пристанак. Она је

22 Посланик Југославије у Холандији 1953–1955. био је Милан Ристић. Опширније о његовој каријери у дипломатији види Лидија Опојевлић-Хофман, *Анекс фонда Посланства Краљевине Југославије у Француској – Париз, Виши (1944)*, Београд 2023, VII. Звања министар-саветник и опуномоћени министар спадају у ред виших дипломатских звања.

23 Maria Elisabeth Houtzager (1907–2001), директорица Централног музеја (Centraal Museum) у Утрехту (1951–1972). Derek Westervelt, *Maria Elisabeth Houtzager*, <https://www.centraalmuseum.nl/nl/over-het-museum/nieuws-en-pers/kort-nieuws-en-blogs/maria-elisabeth-houtzager> (24. 10. 2023).

доктор историје уметности, веома педантна, енергична, ауторитативна, њени потчињени без њеног одобрења не смеју ништа учинити, чак ни примити позив за ручак. Католикиња и то верник.

Баш због те своје педантерије хтела је да зна све и улазила у детаље. Желела је превод старословенских натписа на фрескама, не само превод него и тачан изговор. Чудила се да то није унесено у лондонски каталог и рекла да се Енглези никад не удубљују довољно у ствари. Замолила ме је да јој дам превод и изговор. У први час сам мислила да ће то лако ићи, но увидела сам да моје знање старословенског није толико да могу др Хаутзагер задовољити, тим више јер су натписи у скраћеницама. Сетили смо се да се Павле Ивић²⁴ налази у Лајдену као лектор српско-хрватског и позвали да ми помогне. Он је провео два дана у Утрехту и заједничким снагама смо превели натписе и израдили у два примерка. Један сам оставила у Посланству да га проф. Радојчић²⁵ прегледа и поправи ако буде потребан за друга места где ће се изложба одржавати. Ивићу су исплаћене дневнице 41 гулд.

Преведећи натписе, констатовала сам да описи појединих фресака у каталогу нису тачни. На пример број 46 према лондонском каталогу, описује жену која јаше на делфину, а то опште не постоји на тој слици, него је на некој другој, у једном опису се говори о три жене а у ствари су четири жене итд. Наравно да је то приметила и др Хаутзагер, она чак тврди да и мере нису тачно назначене. Налази да су описи шутири, да не дају довољно података него говоре о оном што и сам гледалац види. [...]

За 30. децембар позвала је др Хаутзагер новинаре из целе Холандије. Дошао је велики број. Пре састанка са новинарима дали смо г-ђици др Хаутзагер Ивић и ја сва објашњења, историјске податке и данашњу структуру Југославије. Она је оштампала кратак преглед о изложеним фрескама и карту Југославије са ознаком где се манастири налазе, израдила врло лепо фотографије фресака и све поделила новинарима. Већ пре отварања изложбе изашли су чланци и репродукције у разним листовима. [...]

Остала сам 4 дана у Утрехту, јер на Нову годину се није радило.

Друг Министар је првога дана у Утрехту позвао г-ђицу Хаутзагер, на ручак, а она мене на чај у својој кући, где се много интересовала о политичком животу Југославије. Нарочито интерес за положај католичког свештенства, о комунистима, зачудила се да је тако мали број комуниста према броју

24 Павле Ивић (1924–1999), лингвиста, професор универзитета, члан САНУ. *Павле Ивић*, Српска академија наука и уметности, <https://www.sanu.ac.rs/clan/ivic-pavle/> (24. 10. 2023).

25 Светозар Радојчић (1909–1978), историчар уметности, универзитетски професор, академик. Специјалиста за фрескосликарство. *Светозар Радојчић*, Српска академија наука и уметности, <https://www.sanu.ac.rs/clan/radojcic-svetozar/> (24. 10. 2023).

становништва, о уметничком животу. Заправо она је врло мало знала о Југославији, али се кроз фреске много заинтересовала.

Изложба средњовековних фресака [Joegoslavische middeleeuwse fresco's] отворена је 2. јануара²⁶ у 8 часова у Централном музеју.

Централни музеј се налази у средњовековном манастиру преуређеном у модерни музеј, има посебне просторије за повремене изложбе. На згради се лепршала југословенска застава. Позиве је слала Управа музеја. Отварању је присуствовало око 150 особа, а извршено је у Капели музејског простора где нису биле изложене фреске. Изложено 74 платна у 11 сала.

Први је говорио претседник општине [Burgemeester] Утрехта г. Де Раниц²⁷, у званичном оделу /са ланцем око врата, онда је поздравила присутне г-ђица Хаутзагер директор Музеја, говорила је о фрескама, дала кратак историјски преглед прошлости и о данашњој структури Југославије. Напоследку говорио је наш посланик министар Ристић. (Копија говора друга министра и превод говора Хаутзагер у прилогу.)

Отварању изложбе присуствовало је од наших, поред министра и његове другарице сви службеници са другарицама из Посланства у Хагу, из Брисла саветник и два секретара. [...]

Публика се дуго задржавала у салама код појединих фресака. Дивила се доброј изради копија и нарочито се интересовала за фотографије манастира и распитивала да ли су приступачни и како би се могле видјети оригиналне фреске. Често су постављана чудна и необична питања. У току разгледања давала сам објашњења и податке.

Преко баште се прешло у последње две сале где је изложен један део фресака из Македоније и Косова; као и фреске из Словеније и Хрватске. У овим просторијама је Музеј дао мало послужење.

Гледаоци су се задржали на изложби преко 2 сата и то сви.

После тога у 10 сати министар је приредио хладну вечеру у једном хотелу Утрехта. Позвано је 80 особа а дошло је око 50. Било је врло добро расположење, гости су остали скоро до три сата ујутро. Говорило се много о фрескама, о Југославији и многи су наговештавали свој долазак у Југославију. [...]

26 Изложба је трајала од 3. јануара до 15. фебруара 1954.
<https://www.centraalmuseum.nl/nl/tentoonstellingen/joegoslavische-middeleeuwse-frescos> (24. 10. 2023).

27 Constant Johan Adriaan (Coen) de Ranitz (1905–1983), градоначелник Утрехта 1948–1970. *C.J.A. de Ranitz*, The Utrecht Archives, <https://hetutrechtsarchief.nl/onderzoek/resultaten/archieven?mivast=39&mizig=210&miadt=39&miaet=1&micode=831-12&minr=44726071&miview=inv2&milang=nl> (24. 10. 2023).

Позвала сам на ручак асистенте Музеја да би им указала пажњу за њихово залагање.

Изложба *Средњовековних фресака у Утрехту* несумњиво је успела, била добро организована благодарећи заузимању директора Музеја г-ђици др Хаутзагер. Она и њени сарадници дали су максимум и то са одушевљењем и дивљењем, не треба се заваравати да је одушевљење због Југославије, јер као што сам већ рекла, врло мало су знали о нашој земљи. Било је чисто научно-уметничко одушевљење.

Сматрам да би са г-ђицом др Хаутзагер требало остати у контакту и послати јој нека уметничка издања, не фреске него модерна (Планчић,²⁸ савремени београдски уметници или слично). Исто тако би наши стипендисти историчари уметности требали да се повежу са асистентом Централног музеја г. др Левијем.

Уговорено је да професор Радојчић одржи предавање у Утрехту најдаље до 27. јануара. О томе сам телеграфски известила Комисију.

Друге изложбе

Још у Београду сам прочитала у неком страном часопису да се у Цириху одржава изложба холандског сликарства XVI и XVII века. У Холандији сам дознала да ће изложба после ићи за Рим и Милано. Мислила сам да из Милана не би били велики трошкови транспорта за Југославију. Изложбу је организовао директор Музеја уметности у Хагу [Mauritshuis] г. А. Б. Деврије²⁹, зато сам га потражила, он је отпутовао у Цирих да демонтира изложбу, примио ме је његов заменик директор Холандског института за документацију историје уметности [Netherlands Institute for Art History] г. др Х. Герсон³⁰. Он ми није могао дати тачан одговор, али је изразио сумњу да би та изложба из Милана могла бити пренешена у Југославију. Колико му је познато изложба мора бити у Холандији у мају када почиње сезона „Лала” и кад многи туристи долазе у Холандију. Рекао ми је да смо погрешили што нисмо тражили замену при уговарању за нашу изложбу фресака. Напоменуо је да наш земљак проф. Ружичка, кога он добро познаје, има красну колекцију холандских мајстора, да верује да би је уступио за изложбу у Југославији. Споменуо да ми имамо једно ремек дело Рембрантово у Београду, мисли да је била

28 Јурај Планчић (1899–1930), сликар. *Plančić, Juraj*, Hrvatska enciklopedija, <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=48574> (27. 10. 2023).

29 Агу Боб де Вриес (1905–1983), холандски историчар уметности. *Ary Robert (Bob) de Vries*, The Monuments Men and Women Foundation, <https://www.monumentsmenandwomenfind.org/de-vries-maj-a-b> (27. 10. 2023).

30 Horst Gerson (1907–1978), историчар уметности. *Gerson, Horst*, Dictionary of Art Historians, <https://arthistorians.info/gersonh> (27. 10. 2023).

својина кнеза Павла. Ја сам ћутала, јер нисам била сигурна да ли се дело још налази код нас. (У Цириху сам чула да се слика Рембрантова налази у Белом двору, Коли³¹ [ју је] видео).

Питала сам г. др Герсона који је најбољи пут, односно на кога се треба обратити за изложбу, да ли на директоре музеја или на Министарство иностраних [послова]. Одговорио је да се директори тешко решавају да дају ремек дела, ипак треба радити са њима, нажалост ни један од директора великих музеја не налазе се сада у Холандији. Може се тражити преко Министарства иностраних [послова], тим више што их културне конвенције везују, само директори нису много одушевљени када примају сличне налоге. [...]

Другу Фролу³²

Белгија

Стигла сам у Брисел 6. јануара 1954. године. Сутрадан по мом доласку друг посланик Баришић³³ ми је удесио састанке са генералним директором Центра за лепе уметности [Palais des Beaux Arts] г. Робертом Жироном³⁴, са професором Сметсом,³⁵ хонорарним директором Института за социологију [Solvay Institute of Sociology] и претседником Оријенталног института [Institute of Philology, Oriental and Slavic History]. Другог дана позвао је на ручак саветника Министарства просвете г. Лонгија³⁶ /био је у Београду са белгијском изложбом/, професора А. Грегоара³⁷ и г. генералног директора Центра за лепе уметности Жирона са госпођама.

-
- 31 Robert Kohli (1896–1977), дипломатски представник Швајцарске у ФНРЈ 1949–1953. Marc Perrenoud, *Robert Kohli*, Historisches Lexikon der Schweiz, <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/014862/2009-02-26/> (27. 10. 2023).
- 32 Исписано руком.
- 33 Југословенски дипломата Маријан Баришић (1918–?). Стални делегат ФНРЈ у ОУН, амбасадор ФНРЈ у Белгији и Луксембургу, Етиопији и Бразилу. *Barišić, Marijan*, Hrvatski biografski leksikon, <https://web.archive.org/web/20171212193518/http://enciklopedija.lzmk.hr/clanak.aspx?id=53758> (24. 10. 2023).
- 34 Robert Giron (1897–1967), сликар, од 1932. године директор одељења за изложбе у Palais des Beaux-Arts (BOZAR) у Бриселу. *Artist Biography & Facts Robert Giron*, askART, https://www.askart.com/artist/Robert_Giron/11034938/Robert_Giron.aspx (25. 10. 2023).
- 35 Georges Smets (1881–1961), белгијски правник, историчар, социолог и етнолог. *Georges Smets*, *Revue belge de Philologie et d'Histoire*, tome 39, fasc. 3 (1961), 1071–1072, https://www.persee.fr/doc/rbph_0035-0818_1961_num_39_3_5397 (25. 10. 2023).
- 36 Emile Langui (1903–1980), белгијски историчар уметности, од 1946. културни аташе Министарства за образовање. *Emile Langui*, Monuments Men and Women Foundation, <https://www.monumentsmenandwomenfnd.org/langui-emile> (24. 10. 2023).
- 37 Henri Grégoire (1881–1964), професор Универзитета у Бриселу, византолог. Paul Lemerle, „Henri Grégoire (1881–1964)”, *Revue des études slaves* vol. 44(1965), 364–367. <https://www.jstor.org/stable/43269659> (24. 10. 2023).

И з л о ж б е

Посетила сам г. Жирона, он је био у Утрехту и видео изложбу фресака. Желео је да изложба дође из Утрехта одмах у Брисел. Са др Хаутзагер се споразумео да ће му уступити клише. Како је већ раније фиксиран датум за изложбу у Диселдорфу то је било немогуће мењати. Г. Жирон је раније дао рок: 24. април до 12. јуна, међутим сада је смањено трајање до 15. маја. Зашто је то учинио није ми јасно. На моја питања одговорио је да он није дао тај датум, међутим друг Рафајловски секретар Посланства, који је задужен за изложбу, има тачно забележен тај датум. Нисам инсистирала јер нисам била у тај час сигурна да ли нас је Посланство тачно обавестило. Нисам хтела да фиксирам рок док се не уверим. [...]

Састала сам се са другом Вуњаком³⁸, белгијски стипендиста послан од наше Комисије, који студира у Централном лабораторијуму белгијских музеја. Договорила сам се са њим и дала му сва упутства за паковање изложбе у Утрехту у случају да никог не можемо слати, исто да буде присутан испакивању и паковању фресака у Бриселу. Он није стручњак, не зна много о фрескама, али за нужду би могао помоћи.

Вуњак је хемичар и треба да се усаврши за рад у Заводу за заштиту културних споменика. Веома је задовољан са радом у лабораторијуму и доста запослен. Има незгоде са станом, стипендија је скромна. Чини ми се да је Вуњак озбиљан младић и да вредно ради.

Са г. Лонгијем састали смо се као стари познаници. Сећа се свог боравка у Београду. Баш се вратио из Сао Паола, где је био комесар белгијске групе и члан жирија. Причао је да је Лубарда³⁹ примљен код првог гласања.

Замолила сам га да нам организује у замену за изложбу фресака, фламански XVII век, не мора бити велики број радова, него одабран. Одговорио је као и остали да за копије не може дати оригинале, али ако дамо неку изложбу старих мајстора, икона или ремек дела из Народног музеја у Београду, он је вољан да да фламански XVII век. Сматра да у Народном музеју има изванредних дела, мислећи на стране уметнике изложене у београдском музеју. Одговорила сам да ћемо о томе говорити са управницима наших музеја.

Мислим да би се могао извршити добар избор из београдског, загребачког и нешто љубљанског музеја. То не би била изложба југословенске уметности, него ремек дела југословенских музеја. [...]

38 Михаило Вуњак, инж. хемије – конзерватор, касније шеф физичко-хемијске лабораторије Југословенског института за заштиту споменика културе.

39 Петар Лубарда (1907–1974), сликар. Добио награду на бијеналу у Сао Паолу 1953. *Петар Лубарда*, Српска академија наука и уметности, <https://www.sanu.ac.rs/clan/lubarda-petar/> (1. 11. 2023).

Лектори – размена стипендија

Посетила сам г. професора Сметса претседника Оријенталног института, на којем се предају славенски језици. Институт је у склопу Слободног универзитета. Остали универзитети су под државном управом, док је овај иако прима државну субвенцију, самосталан има своју управу.

Разговор смо водили о могућностима постављања лектора српско-хрватског језика и књижевности, о размени студената. Професор Сметс изјавио је да би на Институту био веома потребан лектор за српско-хрватски, а исто и један византолог. Они располажу малим новчаним средствима и није сигуран да би могли под условом размене да прихвате трошкове. Међутим обећао је да ће изнети пред административни савет и известити ме. Није то учинио за време мога боравка у Брислу. [...]

Р а з н о

[...]

Г. Жирон ми је удесио састанак са генералним директором г. Марселем Кувелјеом⁴⁰, личност која се бави организацијом музичких манифестација у Центру за лепе уметности.

Г. Кувелје ме је дочекао са питањем да ли би Београдска опера могла доћи из Цириха са *Борисом Годуновим*. Пошто нисам могла дати дефинитиван одговор (он је имао слободно само неколико дана у мају) то ми је предложио да Опера дође у фебруару 1955. године. Одредио је 9, 10, 11, 12. фебруар. Декор се мора понети, јер њихов је врло слаб. Предлаже да се даје две вечери *Борис Годунов*, затим једна наша опера и још једна коју ми желимо. Режиер би морао раније доћи и треба да зна француски. Платио би по вечери 150.000 белгијских франака. Пут плаћа наша Опера. Организовао би претставе у Антверпену и Гану [Гент], путне трошкове у Белгији би он сносио. Ако желимо и ако је потребно г. Кувелје би дошао у Београд.

Друг посланик Баришић каже да је ово врло лепа понуда и да је сума велика. Препоручује да се прихвати предлог.

Друг Данон⁴¹ би требао одмах да ступи у вези са г. Кувелјеом да јави прихвата ли датум и да утврди детаље, исто да ли треба да дође г. Кувелје у земљу. [...]

40 Marcel Cuvelier (1899–1959), музичар, директор филхармоније у Бриселу, оснивач Музичке омладине у Бриселу, директор Међународне федерације музичке омладине (1945–1959). *Marcel Cuvelier*, BnF Data, https://data.bnf.fr/fr/14854032/marcel_cuvelier/ (24. 10. 2023).

41 Оскар Данон (1913–2009), диригент и композитор, директор Опере Народног позоришта (1945–1959), *Данон, Оскар*, Енциклопедија Српског народног позоришта, <https://www.snp.org.rs/enciklopedija/?p=2212> (26. 10. 2023).

У Брислу је гостовало енглеско позориште [Shakespeare Memorial Theater] из Стратфорда.⁴² [...] Видела сам Шекспирову [трагедију] „Антоније и Клеопатра”. Глумци глуме потпуно реалистички, управо противно ономе што сам очекивала. Врло су гласни много гестикулирају, неки пут се има утисак да су амерички морнари, а не Римљани. Дају Шекспира сасвим другачије него што се код нас приказује. У говору се уопште не осећа да су стихови. Интересантно, али мене није много одушевило.

Галерија слика краљевског Музеја ни издалека није тако уређена као холандске галерије. Иако врло богата старим делима, поставка није савремена. Просторије нису грејане ни осветљене, преко дана је мрачно. У Галерији модерног сликарства само је неколико сала отворено, јер се не може грејати.

За време мога кратког боравка (4 дана) у Брислу уверила сам се да би се у Белгији могло много учинити на културним везама. Друг посланик Баришић је веома заинтересован, има много смисла са ликовну уметност и позориште. Агилан, сусретљив, врло приступачан, верујем да ће својим начином и симпатичном појавом стећи много веза у Белгији. Вољан је да се заложује за сваки наш предлог, да нам укаже чиме се може успети у Белгији. Одредио је за техничке радове секретара друга Рафајловског, али он се стара о свему и бави се културним везама.

Већ његов дом одаје човека који воли уметност. Има леп број слика, углавном наших уметника. Грамофонске плоче најбољих музичких дела и извођача. Интересује се за литературу.

Да друг Баришић није такав, сигурно не бих успела да за тако кратко време дођем у контакт са људима, који су ми били потребни за наше послове. Друг Баришић је био врло задовољан што је кроз мој долазак дошао у везу са појединим културним радницима.

Западна Немачка. Бон – Диселдорф

У Бон сам стигла 11. јануара 1954. године и одмах се одвезла у Мехлехем где се налази наша Амбасада. Другови нису од Комисије обавештени да долазимо, врло им је било непријатно што је немачко Министарство ино-

---

42 Исте те године учествовала је у преговорима око гостовања овог позоришта и представе *Краљ Лир* у Југославији са представником Британског савета (The British Council). Преговори су се поново водили у априлу 1955. године, када је други представник Британског савета дошао са предлогом и препоруком тадашњег амбасадора Велике Британије Френка Робертса (Frank Roberts). Стратфорд меморијални театар са представом *Тит Андроник* у режији Питера Брука (Peter Brook) гостовао је у јуну 1957. године. Део глумачке екипе били су Вивијен Ли (Vivien Ligh) и сер Лоренс Оливије (sir Laurence Olivier). Једном од (укупно три) извођења у Народном позоришту у Београду присуствовали су и председник Републике Јосип Броз Тито и Јованка Броз, као и британски амбасадор сер Џон Николс (sir John Walter Nicholls). С. Стефановић, „Криста Ђорђевић”, 588.

страних послова било обавештено и питало тачан датум мога доласка, а они нису могли дати одговор. Међутим друг Баришић је телефоном јавио дан кад стижем.

Послове око изложбе као и осталих културних веза преузео је сада друг Чедомир Вељачић⁴³. Од почетка преговарања за изложбу фресака, то је трећи човек који води бригу о њој. Разговорима, које сам водила са другом Вељачићем присуствовао је првога дана и друг Бачић из Одељења за штампу, пошто је и он један од тројице који су преговарали за изложбу. Одмах су ми саопштили да 250 марака које су стигле (боље рећи нису ни знали да је новац стигао, тек на моје питање је благајник рекао да је неки новац стигао, а да не зна зашта је) није довољно, пошто Диселдорф даје свега 500 марака, а то неће покрити трошкове.

Друг Вељачић је заинтересован и надам се да ће добро обавити посао и ако нагиње да чини новчане уступке Немцима. Са њиме сам о свим питањима расправљала и дала му упутства. Рекли су ми да сву пошту треба адресирати на друга Вељачића, јер се иначе шета по Амбасади и не дође оном ко је задужен за културне послове. Сем Вељачића, чини ми се, нико се не интересује много за културне везе. Друг амбасадор Ивековић⁴⁴ је заузет другим пословима, тако да сам врло мало са њим разговарала пословно. Обавестила сам га укратко о свему.

Изложба фресака

Сутрадан по мом доласку одвезли смо се са другом Вељачићем у Диселдорф и одржали састанак са директором др Хилдебрантом Гурлитом⁴⁵, руководиоца Уметничког друштва [Kunstverein] и изложбене сале [Kunsthalle] где ће се одржати изложба фресака.

Просторије су добре, зидови нешто оштећени, дневно осветљење у реду, врата су ниска тако да ће се морати нека платна скидати са кајлрамова.

Разговор са др Гурлитом је био врло непријатан. Он је тражио да о свему ми водимо бригу. [...]

43 Чедомил Вељачић (1915–1997), филозоф и будиста, од 1946. до 1960. службеник ДСИП, секретар југословенске амбасаде у Италији и СР Немачкој. Dušan Pajin, *Sam kao nosorog: Osvrt na delo Čedomila Veljačića (1915–1997)*. *Biografija*, <http://www.rastko.rs/rastko/delo/15691> (25. 10. 2023).

44 Младен Ивековић (1903–1970), амбасадор ФНРЈ у СР Немачкој 1952–1956. *Iveković, Mladen*, *Hrvatski biografski leksikon*, <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=117> (24. 10. 2023).

45 Hildebrand Gurlitt (1895–1956), Хитлеров трговац уметнинама. У послератном периоду директор Уметничког удружења за Рајну и Вестфалију (der Kunstverein für die Rheinlande und Westfalen). Agorha, <https://agorha.inha.fr/detail/209> (24. 10. 2023).

Имам импресију да је Уметничко удружење сиромашно друштво или се тако праве и живо ме је подсетило на нашу „Цвијету Зузорић”, кад смо се борили за сваку пару. Бојим се да ће нам Амбасада наметнути трошкове иако сам их упозорила да Комисија не може плаћати, не само због новца, него што би то био преседан за друга места куда изложба иде. [...]

Посета код Vortragender Legationsrat⁴⁶ г. Залат [Salat]

Министарство иностраних

Немачка амбасада у Београду обавестила је г. Залата о мом доласку. Жеља му је била да приреди ручак и позове из покрајина личности која воде културна одељења, директоре музеја и тако да ме упозна са њима. У Западној Немачкој – по његовим речима – Савезна влада не може много да учини, него све зависи од вођства покрајинских влада. Како није знао тачан датум мога доласка и како сам остала врло кратко г. Залат није могао да сазове одговорна лица.

Разговор се водио о нашој изложби фресака, о могућности да за размену добијемо изложбу келнске готике. Пошто ми је испричао да директори музеја нерадо дају старе слике, а да Влада не може присилити никог (то је доста жалосно казао), то ће бити тешко да се оствари таква изложба, чак су и Американце одбили. Г. Залат обећао је да ће ипак покушати. Пре би могли дати изложбу експресиониста.

У Министарству иностраних сада образују комитет, у којем су заступљени директори музеја и претставници културних одељења покрајина /нешто слично као наша Комисија/. Тај одбор ће моћи да организује изложбе. У детаље нисам улазила, јер ми се није чинило важно да сада инсистирам на експресионистима.

Г. Залат је понудио да пошаљу оркестар, није казао који, али како је споменуто да оркестар иде у Париз претпостављам да је Берлинска филхармонија. Одговорила сам да би нас врло интересирало, али да су гостовања оркестра скопчана са великим трошковима. Г. Залат је рекао да они имају специјалне кредите и да би доплатили дефицит.

Споменула сам летњи славистички семинар, г. Залат ми је казао да је упознат, да је доста Немаца било на семинару. У Немачкој постоји велико и традиционално интересовање за славистику. Посетиоци семинара били су веома задовољни, хвалили предавања да су била стручна и научна а никако политичка.

Посета код г. Залата није била од значаја и није донела неке резултате. Отишла сам пошто су ме позвали.

---

46 Једно од звања службеника Министарства иностраних послова Немачке, не преводи се.

Разно

[...]

У Немачкој издавачи имају доста интереса за нашу књижевност. Бошко Петровић⁴⁷ је имао више разговора и изгледа да је имао успеха. Преводаца Јонас⁴⁸ /превео „На Дрини ћуприју“/ хоће да преведе још нека наша дела, Вељачић каже да му треба послати избор новела. Мислим да је најбоље оставити да Бошко Петровић сам даље саобраћа са преводиоцима и издавачима. Изгледа да се договорио за издавање Ћосићевог⁴⁹ романа „Покошено поље“, а са једним позориштем (нису казали којим и у којем месту) да се изводи Беговићев⁵⁰ комад „Без трећег“. Ту се много заузео књижевник и новинар г. Готшалк [Gottschalk], који је прошлога лета био у Југославији. Комисија је г. Готшалку помогла новчано и омогућила пут у Сарајево. По повратку написао је неколико добрих чланака о Југославији и пријатељски је расположен према нама. Замолила сам да нам пошаљу чланке.

Споменула сам пред другом амбасадором да ћемо послати превод „Дунда Мароја“. Он је одговорио да та ствар опште не може бити примљена у Немачкој, да они немају интереса за претставе те врсте. [...]

Са мојим боравком у Бону нисам много задовољна. Уверила сам се да се у центру Немачке не може много постићи. Немачку треба обилазити град по град и са градским и покрајинским властима, односно установама или удружењима, ступати у везу. Бар за сада је тако. Можда ће бити олакшан посао на културном пољу када се учврсти одбор за културну размену при Министарству иностраних послова о којем ми је говорио г. Залат.

Према томе и наша Амбасада, са свим својим чиновништвом није у стању да много учини. Ипак мислим да је добар избор учињен са другом Вељачићем кад су му поверени послови културних веза. Он има смисла за уметност, по струци је професор, а по свему се види да има воље за поверени му рад.

Цирих – Шафхаузен [Schaffhausen]

У Цирих сам стигла 14. јануара 1954. године касно увече. Друг који ме је дочекао на станици саопштио ми је да је конзул Чачиновић⁵¹ за сутрадан уговорио неке састанке и да ће доћи ујутру да се о свему договоримо. Другу Чачиновићу сам из Бона јавила кад стижем.

47 Бошко Петровић (1915–2001), књижевник и преводаца са немачког.

48 Ernst E. Jonas, преводаца.

49 Бранимир Ћосић (1903–1934), књижевник.

50 Милан Беговић (1876–1948), књижевник.

51 Рудолф Чачиновић (1914–2008), дипломата, политичар, публициста. Од 1951. у Министарству иностраних послова ФНРЈ. *Čačinović, Rudi*, Novi Slovenski biografski leksikon, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1020880/> (25. 10. 2023).

Сутрадан по доласку био је заказан састанак са директором Уметничког музеја [Kunsthhaus Zürich] г. др Верлијем.⁵²

У претходном разговору рекао ми је друг конзул да он није имао смелости да каже др Верлију о мењању датума и да ту непријатност препушта мени. Бојао се да се опште изложба неће моћи одржати и било му је врло криво што смо мењали датум.

Друг конзул Чачиновић је био веома експедитиван, са свима [са] којима је сматрао [да је] потребан састанак је говорио и спремио их на мој долазак.

И з л о ж б е

[...]

У Уметничком музеју је одржана изложба XVI и XVII века холандског сликарства и на моју велику жалост демонтирана је пре мога доласка. Споменула сам др Верлију да смо се ми интересовали за холандску изложбу, но како је време ограничено нисмо је могли добити. Желели би збирку професора Ружићке⁵³, која се налази у Галерији Уметничког музеја и да ли би он као директор хтео да нам збирку уступи. Очекивала сам, као што је то обичај свију директора, негативан одговор. Др Верли ми је рекао да је он већ пре неколико година са неким о томе говорио и да он нема ништа против. Не спада у ред оних директора који неће да да ремек дела из своје галерије, чак не мисли да је слање слика толико опасно. Уметничка дела су ту да их свет види, а не да буду закључана. Др Верли не може сам одлучити, постоји одбор задужбине у којем је и професор Ружићка, верује да би професор уступио колекцију Југославији. Једном приликом је о томе говорено. Најбоље је говорити са самим професором Ружићком.

Још исто доподне посетила сам г. професора Ружићку у његовом Заводу Високе школе за технологију⁵⁴ заједно са другом Чачиновићем. Професор врло добро говори наш језик иако је још од своје младости у иностранству. Врло је живахан и много говори. Кад сам му саопштила нашу жељу, рекао је да би он радо пристао, али да се мора колекција осигурати. Један део колекције се сада налази са холандском изложбом у Риму, ту су најбоља дела, нешто је у Галерији у Цириху, а нешто је у његовом стану. Позвао ме је да дођем да видим. Један Рембрант је у Бечу /видела сам га/ Апостол Симон красна

52 René Wehrli (1910–2005), историчар уметности. Christian Baertschi, *René Wehrli*, Historisches Lexikon der Schweiz, <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/027785/2011-11-14/> (25. 10. 2023).

53 Leopold Ružička (1887–1976), добитник Нобелове награда за хемију. *Leopold Ruzicka*, ETH Library, <https://library.ethz.ch/en/locations-and-media/platforms/short-portraits/ruzicka-leopold-1887-1976.html> (25. 10. 2023).

54 Die Eidgenössische Technische Hochschule Zürich (ETH).

ствар/. Професор Ружићка испричао ми је, како је, кад је добио Нобелову награду куповао слике, живео је једно време у Холандији. Желео је да поклони колекцију Југославији, али су биле потешкоће, главно требало је да плати велику порезу па је поклонио колекцију Цириху и тако се ослободио порезе. Обећао ми је да ће већ сутрадан разговарати са др Верлијем, да се распита за висину осигурања, а говориће и са осталим члановима задужбине. [...]

Када би успели да добијемо колекцију др Ружићке, односно кад би могли да нађемо новац за покриће трошкова, то би збиља био један велики уметнички догађај. Не само што би изложба користила нашим младим па и старим уметницима, широкој јавности, свима онима који нису имали нити ће можда имати прилику да путују и да у иностранству виде ремек дела, него би се тиме отворио пут и за друге изложбе. Почело би се рачунати са нама као са земљом где треба организовати значајне изложбе. Сем тога, баш што је то колекција једног нашег човека и то човека од имена и носиоца Нобелове награде, који поред свога интензивног научног рада има смисла и љубави за уметност. Све то указује да би требало убедити надлежне да омогуће изложбу колекције професора Ружићке у Југославији.

Искористили смо недељу и одвезли се са другом конзулом Чачиновићем у Шафхаузен. Директор Музеја свих светих [Museum zu Allerheiligen] г. др В. У. Гујан⁵⁵ био је обавештен о нашем доласку. Провео нас и кроз музеј који се налази у једном старом манастиру модерно преуређеном и врло добро постављеном. Управо је невероватно да место од 27.000 становника даје толики буџет за музеј. Истина, то је нека врста трговине, привлачење туриста.

Г. Гујан нам је показао просторије где се приређују повремене изложбе. Он је био обавештен преко претседника општине (социјалиста) који се добро познаје са Чачиновићем, да желимо разговарати о нашој изложби „Пола века”⁵⁶. Просторије су врло лепе, добро осветљене, ту је прошлог лета одржана венецијанска изложба, коју је Гујан организовао и после предао другим музејима.

Директори музеја целог света и организатори изложба су у блиским везама, стално су у контакту и одржавају заједничке састанке. Организују разне изложбе и предају их један другом. Обавештени су где се налазе значајна дела и приватне колекције.

Наши директори музеја и музеолози, чини ми се недовољно се интересују за везе са осталим музејима. Требало би да се Удружење музеолога више

55 Walter Ulrich Guyan (1911–1999), директор музеја 1942–1972. *Walter Ulrich Guyan*, Historisches Lexikon der Schweiz, <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/042994/2004-07-27/> (25. 10. 2023).

56 Изложба „Пола века југословенског сликарства” обишла је земље Западне Европе у периоду између 1953. и 1956. АЈ, 559-87-195.

заинтересује и ступи у везу са својим колегама у иностранству. [...]

У вези са изложбом дечијих цртежа, која треба да се одржи децембра у Загребу, а за време конгреса Интернационалне уније за заштиту деце, посетила сам директора Песталозианума⁵⁷ г. Јакоба Вајдмана⁵⁸. [...]

Комисија се још пре више од годину дана обратила Песталоциануму за једну изложбу, добили смо позитиван одговор, но стално је изложба одлагана. Ове године је решено у споразуму са Друштвом за васпитање деце да се изложба приреди за време Интернационалног конгреса у Загребу. То сам саопштила г. Вајдману и тражила услове. [...]

Договорили смо се да се цртежи пошаљу на Савет просвете НР Хрватске, јер ће се прво изложба одржати у Загребу. Да се наш конзул друг Чачиноввић споразуме са г. Вајдманом о ослобођењу царине и дану транспорта. Да се цртежи могу вешати без стакла и рамова, причврстити са рајснеглима, да се води рачуна да не буду изложени цртежи сунцу. Изложба да носи наслов „Дечији цртежи из целог света” збирка Песталоцианум Цирих.

Г. Вајдман се бави нарочитом студијом дечијих цртежа. Држи предавања у швајцарској и иностранству. Радо би дошао у Југославију. Врло је скроман човек, учитељ по струци. Много се захваљивао што сам му поклонила толико пажње и радује се што ће се дечији цртежи приказати у Југославији.

Треба одмах разговарати са Друштвом за заштиту деце да ли они преузимају организацију и трошкове ове изложбе. [...]

Мишљења сам да би требало извршити избор цртежа наше деце, изложити са збирком Песталоцианум и после поклонити Институту у Цириху. [...]

Преводи и издања

Друг Чачиноввић се жали да Андрић није послао „Госпођицу”. Ништа не јавља да ли ће доћи. За остале преводе сам саопштила да још нису готови, завршавају се, послаћемо но молимо да нам их врати. Друг конзул моли да се хитно пошаљу.

Прича да му је било врло неугодно када му је издавач вратио Крлежина дела „Спровод у Терезијенбургу” и „Леду”, рекавши му да су дела застарела и банална. [...]

---

57 Задужбина Pestalozzianum (добила име по швајцарском пиониру у образовању Johannu Heinrichu Pestalozziju).

58 Jakob Weidmann (1897–1975) основао је Међународни институт за проучавање дечијих цртежа (Internationales Institut für das Studium der Jugendzeichnungen) 1932. године у оквиру Pestalozzianuma у Цириху. „Eine Sammlung von tausenden Kinderzeichnungen”, https://pestalozzianum.ch/wp-content/uploads/2021/07/plakate_ausstellung_lehninger_05_web.pdf (25. 10. 2023).

Разно

У Конзулату се туже да штампа, односно вести из земље стижу касно, страни новинари су раније обавештени, доносе како им одговара, Конзулат нема података и онда тек касније треба исправљати. То се сад нарочито осетило са случајем [Милована] Ђиласа, о којем је швајцарска штампа много писала. Конзулат је заправо преко швајцарске штампе дознао шта се десило. Потребно је да одељење за штампу ДСИП брже и боље обавештава претставништва на страни.

Друг конзул моли да се књиге шаљу преко Посланства у Берну за Конзулат. Иначе плаћају велику царину. Да се Посланство извести да су књиге за Конзулат Цирих. То се односи и на Одељење за штампу ДСИП-а.

Професор Ружићка има изванредну библиотеку уметничких дела. Од наших издања има врло мало, нешто Академије наука од пре рата. Каже да не може наше књиге набавити. Замерио је предамном Чачиновићу да му ништа не шаље.

Требало би проф. Ружићки послати наша уметничка издања, можда преко Посланства због царине.

Новинар Гоч⁵⁹, који је прошле године долазио у Комисију тражио податке и обавештења, писао је у швајцарским листовима о Југославији и одржао неколико предавања. [...]

Друштво Швајцарска–Југославија, животари. Заправо постоје два друштва једно где је претседник проф. Ружићка и где доста ради бивши швајцарски посланик у Југославији др Целвегер⁶⁰, то је тобоже напредно друштво. Друго конзервативно где се налазе неки емигранти.

Конзул жели да Друштво оживи, но немам импресију да ће успети. Нисам посетила Друштво јер ми је проф. Ружићка казао да је довољно што сам њега видела. Вероватно је тако.

Друг конзул је обећао да ће видети шта се може урадити за размену стипендија. Рекла сам да не мора сувише инсистирати.

---

59 Ради се вероватно о Улриху Гечу (Ulrich Ueli Götsch, 1925–2017), швајцарском журналисти и политичару. У Београду је између 1950. и 1954. радио као прецизни механичар за медицинске апарате, те као извештач за *Volksrecht*. Геч је од 1946. члан Социјалдемократске партије Швајцарске и Синдиката за индустрију, занате и услужне делатности (Gewerkschaft Industrie, Gewerbe, Dienstleistungen – Smuv). Markus Bürgi, *Ueli Götsch*, Historisches Lexikon der Schweiz, <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/006331/2021-08-12/> (25. 10. 2023).

60 Eduard Zellweger (1901–1975), швајцарски правник, политичар и дипломата. Посланик у Београду 1946–1949. Markus Bürgi, *Eduard Zellweger*, Historisches Lexikon der Schweiz, <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/006770/2021-10-25/> (25. 10. 2023).

У Цириху има 4 југословенска стипендиста. Косовка Костић имала је нашу државну стипендију, послана по партијској линији, радила код проф. Ружићке, стручно доста слаба. Удала се за Швајцарца и остала у Цириху. Затим Мијовић исто ради код проф. Ружићке који тврди да је веома способан, позван у Америку на један универзитет, Мијовић се предомишља. Он је само половично наш стипендиста, изгледа да има неке друге приходе. За осталу двојицу нисам добила обавештења.

Београдски балет је гостовао у Цириху. Имао је морални, уметнички и политички успех. Сала је била пуна, критика добра. Давали две претставе, присуствовао претседник Владе, [и] књижевник Томас Ман. Снимали [су] за телевизију. Друг Чачиновић каже да се понашању чланова балета није могло ништа замерити. Истина, у новинама које финансирају хомосексуалци наглашено је да су мушки играчи много бољи него балерине. [...]

Посетила сам г-ђицу Катарину Јовановић⁶¹. Болесна је, затекла сам је у постељи, претрпана артијама. Завршила је исправку превода „Горског вијенца” за Академију наука. Узела је у обзир све примедбе критике, нарочито Милоша Ђурића⁶². Сада ради кратку хронику породице Јовановић коју јој тражи Академија наука. О свему ми је причала, многе анегдоте и приче из прошлости. Интересантна бакица. Поред својих 83 године и болести, устала је да ми скува чај. Веома се обрадовала писму друга претседника Ристића зна га као дете.

Има још неке ствари свога оца и породичних фотографија које жели да поклони Градском музеју. Збунило ју је што је у писму речено да ће бити изложба радова који су од ње откупљени и поклоњени. Распитивала се у каквој је згради Музеј, и никако није задовољна што су ствари у обичној кући, боји се да није довољно сигурно. Не би желела да се излажу цртежи док не буде сталан и сигуран музеј.

Испричала ми је да има архиву Црвеног крста из Првог светског рата. Радила је 12 година у Црвеном крсту, још и данас јој се јављају негдашњи рањеници и заробљеници. Она би хтела да преда архиву, која се сва односи на наше људе некој заинтересованој установи. Предложила сам да да Државној архиви. Сагласила се.

61 Катарина Јовановић (1869–1954). Савет за науку и културу откупио је збирку радова њеног оца Анастаса Јовановића, фотографа. Савет је одлучио да збирку преда на чување Музеју града Београда. АЈ, 559-15-32 Културно-просветна сарадња са иностранством 1951–1953, Белешка о разговору другарице Зорице Симић Миловановић, управника Музеја града Београда, и Кристе Ђорђевић 14. маја 1953. године.

62 Милош Ђурић (1892–1967), историчар филозофије и лингвиста. *Милош Ђурић*, Српска академија наука и уметности, <https://www.sanu.ac.rs/clan/djuric-milos/> (25. 10. 2023).

Друг конзул Чачиновић обилази повремено г-ђицу Јовановић. Питање њеног одликовања је још увек отворено, треба видети са другом Чолаковићем.

Благодарећи другу конзулу Чачиновићу у Цириху сам обавила доста послова. Друг конзул је експедитиван и заузимљив, има лепих веза, интересује се за културне проблеме.

У Цириху има интересовања за нашу уметност и могли би на културном пољу делати са успехом. Верујем да ће наша Опера добро успети јер већ сад постоји интересовање за гостовање. Циришка опера је доста слаба. Драмско позориште је боље.

Изложбу фресака у Цириху треба што више искористити, за време трајања приредити предавања, давати филмове, итд.

Б е ч

Стигла сам у Беч ујутро 21. јануара. Истога дана сам се састала са другом амбасадором Вучинићем⁶³ и аташеом за штампу Ратковићем⁶⁴. Они су ми изложили неке проблеме и одмах смо заказали састанке у Министарству иностраних и Министарству просвете Аустрије. Још у Београду ме је амбасадор Водак⁶⁵ упутио на претставнике ових министарстава, а и он их је обавестио, тако да сам састанке врло брзо и лако добила. [...]

Концерти, друге музичке приредбе – позоришта

[...]

У Бечу се исто туже на гостовање „Јоже Влаховића”⁶⁶. Изненада су дошли у Беч, наша Амбасада није обавештена, тек су из новина дознали да играју у Концертхаус. Услови су били бедни, добили су мали џепарац и смештај у Студентском дому. Сала је била пуна, Концертхаус је добро зарадио. Извођење је било слабо, сем неких посавских игара. Изгледа да су преко неких познаника у Бечу удесили гостовање. Отишли су и у Грац.

Амбасада је имала уговор Концертхаус за гостовање Хрватског државног ансамбла⁶⁷, но пошто је „Јожа Влаховић” дао нижу понуду Концертхаус је одустао. На протест Амбасаде стављено је у изглед евентуално гостовање у марту.

Амбасада моли да се некако стане на пут сличним гостовањима. [...]

63 Драгомир Вучинић, посланик па амбасадор ФНРЈ у Аустрији 1953–1955.

64 Радослав Ратковић (1921–?), новинар.

65 Walter Wodak (1908–1974), изванредни посланик и опуномоћени министар, па амбасадор Аустрије у Југославији 1953–1959. *Walter Wodak*, Wien Geschichte Wiki, https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Walter_Wodak (25. 10. 2023).

66 Омладинско културно-умјетничко друштво „Јожа Влаховић”, Загреб.

67 Државни збор народних пјесамa и плесова „Ладо”, Загреб.

Р а з н о

[...]

Друг Ратковић је упућен у све разговоре које сам водила, обећао је да ће се старати о свему. Скренула сам пажњу да треба Амбасада да одржава везу са људима са којима сам се састала, јер до сада нису имали контакта са њима.

Друг Ратковић се жали да је претрпан послом, као прес аташе не може задовољити ни по времену ни по познавању културних проблема. Он је секретар и по рангу не би могао доћи у додир са претставницима министарства, које је упознао овом приликом, они га опште не би примили.

Види да би се могло на културном пољу много урадити и покушао је нешто, но закључци састанка по културним питањима, одржани пре 2 месеца у Одељењу за штампу са претставницима Комисије за културне везе са иностранством, другом Ђиласом и другима зауставили су рад и унели пометњу.

Ова примедба ми је речена у свима местима где сам била. Једни се слажу са ставом друга Фрола, други са Ђиласом у начину културне пропаганде и веза са иностранством.

Договорено са Ратковићем да ће Комисија по техничким питањима директно се обраћати одговорним лицима, а да ће копије достављати Амбасади са објашњењем.

Друг амбасадор Вучинић рекао је да је Амбасада до сада радила на политичким и економским проблемима у Аустрији, но да је апсолутно потребно да се више ради на културном пољу. Уверен је да је једна од најбољих пропаганда баш тај рад и зато моли да му помогнемо.

Према оном што сам видела у Бечу, у Аустрији треба радити преко амбасадора Водака и Министарства иностраних [послова] Аустрије. Уколико они желе сарадњу наћи ће могућности, а они је желе. По начину како су ме примили види се да им је стало да нас задовоље и да везе учврсте. Доказ је министар Мачово⁶⁸ велико интересовање и спремност да интервенише у нашу корист.

Поред тога што постоје покрајинске владе јасно се опажа да Савезна влада управља, да су многе културне установе директно под њиховом управом /симфонијски оркестар чланови државни чиновници, Опера, позоришта, главни музеји, музичке установе итд./. Министарство просвете Аустрије има 300 чиновника и поред министра 27 руководиоца /шема у прилогу/. Тај велики апарат јасно је да управља целом земљом.

---

68 Matsch, Leiter der Kulturabteilung im Bundeskanzleramt (на челу Одељења за културу у Канцеларији председника владе).

Тенденција министра Водака је да што више трошкова при разним приредбама пребаци на нас, но према горе наведеном, мислим да можемо узети чвршћи став, не преузимајући велике издатке и ипак успети.

* * *

На путу сам била од 25. децембра 1953. године вече до 28. јануара 1954. год. јутро. У свему 33 дана. Од тога 4 дана у Утрехту, 5 дана у Хагу, 4 дана у Брислу, 1 дан у Диселдорфу, 2 дана у Бону, 5 дана у Цириху и 6 дана у Бечу.

Једну ноћ сам се задржала у Минхену да разговарам са другом конзулом Осолником.

Општа запажања, предлози и примедбе

У свима земљама, заправо градовима где сам била постоје могућности за културну пропаганду. Наша претставништва у тим земљама немају службеника који би се временски, а по негде и знањем, могли бавити културном пропагандом. Шефови претставништва свуда су свесни потребе рада на културном пољу. Траже нашу помоћ, активнију сарадњу, желе друштва пријатеља да би могли деловати преко друштава, баш зато што немају културне аташее нити могу од малог броја службеника неког задужити тим послом.

Треба имати у виду, да смо ми за сада једина од Источних односно Словенских земаља, која слободно саобраћа са Западом и због тога смо интересантни. Зато је потребно да проширимо везе и интензивирамо нашу културну пропаганду. То је важно не само на подручју славистике, него и музике и балета. Да ли ће интересовање Запада и могућности које нам се сада пружају још дуго трајати не може се предвидети. Постоје знакови да Руси полако продиру својим балетом, репродуктивним уметницима, са јефтиним речницима и уџбеницима рускога језика. Слично чине и остали словенски народи па и Мађари. Уколико Југославија на време „освоји пијацу” утолико ће моћи боље и стално одржати свој положај у иностранству на културном пољу.

Потребно је да нарочито обратимо пажњу на славистичке катедре, наш Славистички семинар и славистичке сусрете да добро организујемо, уџбенике, речнике, као и осталу литературу потребну за изучавање словенских, а посебно нашег језика продавати уз приступачну цену, не само поклањати.

Комисија би требала са професорима славистике у нашој земљи да добро проучи ово питање и да га спроведе у дело.

Питање филма које се свуда поставља, нарочито документарног је врло важно. Сва наша претставништва вапију за филмом, сви су спремни, не само да приказују филм у својим просторијама, него да буде приказан у школама, народним универзитетима, клубовима итд.

Не треба бежати од народних игара и изложба народне уметности. Такве приредбе популаришу Југославију, јер за њих је заинтересована широка

јавност. Но треба водити рачуна да приредбе буду на висини. Озбиљно се позабавити са одласком „дивљих трупа”.

По мом схватању једина је могућност, да свака уметничка трупа пре гостовања у иностранству изведе свој програм пред стручним жиријем /то је чињено и са државним ансамблима у почетку њихових гостовања у иностранству/. Исто тако да је трупа дужна показати Савету просвете или одређеном телу у Републици услове под којима гостује, да не буде експлоатисана од разних менаџера као што се сада дешава.

У земље где немамо културног аташеа а желимо делати на културном пољу, било би добро и корисно да претставник Комисије за културне везе са иностранством, једном годишње обиђе наша претставништва на страни и дође у ближи контакт са владама, установама и организацијама у иностранству. Путовање не треба да буде само информативно, треба ићи са предлозима и плановима. Претставник Комисије треба да је на таквом положају да може водити разговоре са руководећим лицима Министарства просвете и Министарства иностраних, установама и организацијама које се баве културним проблемима.

Требало би предложити Државном секретаријату иностраних послова да аташеи за штампу или други службеници који су задужени пословима културне пропаганде у иностранству долазе бар два пута годишње као курири у земљу. Тако би они могли дати Комисији обавештења о уметничком и научном збивању земаља где раде, а уједно примити усмене директиве и објашњења од Комисије.

Наше лекторе у иностранству требало би више искористити тамо где немамо културног аташеа. Они би могли донекле преузети њину улогу. Да је то могуће показује нам искуство са другом Митхадом Бегићем⁶⁹.

Начин рада у иностранству мора се прилагодити према земљама. У појединим можемо продрети са музиком, у другим са сликарством, свуда са филмом, славистиком и фолклором.

У земљама које сам обишла дошла сам до закључка: да у Аустрији треба радити преко Централне владе, у Немачкој потребан контакт са покрајинским владама, па и градовима, исто тако у Швајцарској, само што ту треба имати везе и са швајцарским организацијама као Про Хелветиа⁷⁰, Песталоцианум, разним заводима и установама а често и личностима. У Холандији су врло важни управници Музеја, претседници општина, поједине установе,

69 Мидхат Бегић (1911–1983), књижевни критичар и есејист. *Begić, Midhat*, Hrvatska enciklopedija, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=6606> (25. 10. 2023).

70 Pro Helvetia, јавно-правна задужбина која подржава и шири швајцарску уметност и културу.

ипак Централна влада може много учинити. У Белгији је слично као у Холандији, можда је Влада нешто јача, универзитети су под њеном управом / сем Слободног универзитета/, у Министарству просвете постоји одељење за уметност, које може врло много да утиче и ако су поједини управници музеја доста самостални.

Велику пометњу у нашим претставништвима учинили су закључци седнице која је одржана у Одељењу за штампу ДСИП-а са другом Ђиласом⁷¹ а у вези културне пропаганде у иностранству. Закључци су упућени у сва наша претставништва. Неки су схватили да не треба ништа да предузимају, да ће иницијатива доћи сама од себе, преко појединаца и организација из земље. Како иначе нема довољно службеника за рад на културној пропаганди, једноставно није се ништа више предузимало у том правцу. Ти закључци су у нескладу са директивама ДСИП-а од прошлог лета где је речено да претставништва не могу прихватити и спроводити предлоге који нису упућени од ДСИП-а а по културним питањима од Комисије, нити могу општити са уставима и појединцима у земљи директно.

Обустава часописа „Југославије”, свуда је изазвала негодовање.

Требало би са ДСИП-а ревидирати закључке наведеног састанка, принципијелно решити и дати директиве нашим претставништвима у погледу културне пропаганде и начина рада.

Изложба средњовековних фресака свуда је прихваћена са лакоћом, и уистину она је тражена. За фреске постоји без сумње интересовање. Организовање изложбе у овом обиму није скупо, зато предлажем да се изложба прикаже још у Хамбургу и Скандинавским земљама. Крајем 1955. године да изложбу пошаљемо у Америку. Транспорт (15 сандука) не би био толико скуп. Америка, односно наша Амбасада тамо се већ раније интересовала. Мислим да би већ сада требало да започнемо са преговорима. (По мом повратку видела сам друга Вељка Влаховића⁷², рекао ми је да је у Њујорку разговарао са директором Метрополитен музеја који би радо прихватио изложбу фресака).

71 Бивши шеф Агитпропа Милован Ђилас (1911–1995) после 1953. године потпуно је одбацио старе форме пропаганде и начин рада, односно идеолошка обележја и опширне информације, залажући се за редукцију садржаја и прилагођавање западном потрошачу и његовом укусу. Сматрао је да материјал не треба да буде пропагандни већ информативни, да се треба ослободити претензија „да можемо вршити некакав пресудни утицај са нашом пропагандом”. Дошао је до закључка да је Југославија најпопуларнија тамо где је југословенска пропаганда најмање деловала. Александар В. Милетић, *Преломна времена. Милован Ђилас и западноевропска социјалистичка и социјалдемократска левница 1950–1954*, Београд 2019, 54–55.

72 Вељко Влаховић (1914–1975), заменик министра иностраних послова ФНРЈ (1951–1952), директор *Борбе* (1953). П. Лажетић, *Влаховић, Вељко В.*, Српски биографски речник 2, Нови Сад, 2006, 272.

Потребно је да се копије фресака, после Цириха или Минхена прегледају и евентуално исправе. Вероватно ће се нешто оштетити током транспорта.

При паковању и испакивању треба увек неко да буде присутан, а по могућности да неко од Комисије или одређен од ње, присуствује при отварању. Ово последње потребно нарочито за Беч а можда и Цирих.

Треба настојати да изложбу „Пола века” опремимо и прилагодимо жељама изнетим у овом извештају и да је упутимо у Швајцарску и Беч.

Изложбу графике да пошаљемо у Грац а 1955. године у Цирих.

Треба знати да не можемо добити изложбу старих мајстора, под нашим уобичајним условима. За такве изложбе у свету плаћају све трошкове који траже и примају. Уколико желимо изложбу старих мајстора, (а треба да желимо) морамо бити спремни на веће трошкове, но ти трошкови се делом могу покрити од прихода улазница ако је изложба добро организована.

Кад савремене изложбе приређујемо у иностранству, морамо бити спремни да примимо њине савремене уметнике. У том случају треба да претходно тражимо фотографије и упознамо се са оним што нам дају а не као што смо примили белгијску и холандску изложбу.

Као примедбу могу да ставим да нисмо искористили могућност растурања наших публикација у току изложбе у Утрехту и да то треба исправити у другим местима. Исто тако спремити публикације за изложбе савременог сликарства.

Концертну агенцију озбиљно опоменути за њено пословање а нарочито у вези са предвиђеним а не одржаним гостовањем у Немачкој. То изазива неповерење у солидност предузећа. Исто упозорити Агенцију да има случајева када не треба тражити претеране зараде. За наше опере постоји интересовање, но оне не треба да се односе са висине на понуде, замишљају да могу постићи хонораре више него већ реномиране Опере, нека не забораве да су њихова гостовања југословенска културна пропаганда. Потребно је да Комисија пошаље уметничке слике нашим претставништвима а нарочито Хагу и Минхену јер остала имају понешто.

И на крају треба Комисија да буде експедитивнија у слању материјала, да одговара на писма, да одржава везе са установама и појединцима у иностранству које су успостављене једном а које сматра кориснима.